

“Yosh tadqiqotchilar va talabalar ilmiy faoliyatida innovatsiya, integratsiya va zamonaviy ta’lim muammolari: nazariya va amaliyot” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to‘plami. I son (2026-yil, 1-aprel)

ILMIY BILISHNING EMPIRIK VA NAZARIY DARAJALARI

Inamova Nodiraxon Karimjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Ta’lim tarbiya nazariyasi va metodikasi (maktabgacha ta’lim) yo‘nalishi

1-bosqich magistranti

E-mail: nodirainamova@gmail.com

Qambarov Abdujabbor Boxroliyevich

Namangan davlat pedagogika instituti dotsenti, falsafa fanlari bo‘yicha PhD.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19628112>

***Annotatsiya:** Mazkur tezisdagi ilmiy bilishning empirik va nazariy darajalari, ularning mohiyati hamda o‘zaro bog‘liqligi tahlil qilinadi. Empirik bilimning kuzatish va tajribaga, nazariy bilimning esa umumlashtirish va qonuniyatlarni aniqlashga asoslanishi yoritiladi. Shuningdek, ushbu darajalarning maktabgacha ta’lim tizimidagi ahamiyati ko‘rsatib beriladi.*

***Kalit so‘zlar:** ilmiy bilish, empirik bilim, nazariy bilim, bilish darajalari, metodologiya, pedagogika, maktabgacha ta’lim, kuzatish, tajriba, tafakkur.*

***Аннотация:** В работе рассматриваются эмпирический и теоретический уровни научного познания, их сущность и взаимосвязь. Освещается роль наблюдения и эксперимента в эмпирическом познании, а также обобщения и выявления закономерностей в теоретическом познании. Показано значение данных уровней в системе дошкольного образования.*

***Ключевые слова:** научное познание, эмпирическое знание, теоретическое знание, уровни познания, методология, педагогика, дошкольное образование, наблюдение, эксперимент, мышление*

***Annotatsion:** This thesis analyzes empirical and theoretical levels of scientific cognition, their essence and interrelation. It highlights the role of observation and experiment in empirical knowledge, and generalization in theoretical knowledge. The importance of these levels in preschool education is also emphasized.*

***Keywords:** scientific cognition, empirical knowledge, theoretical knowledge, levels of cognition, methodology, pedagogy, preschool education, observation, experiment, thinking.*

Ilmiy bilish jarayoni inson tafakkurining eng murakkab va tizimli ko‘rinishlaridan biri bo‘lib, u borliqni anglash, uni izchil tahlil qilish hamda qonuniyatlarini ochib berishga qaratilgan

“Yosh tadqiqotchilar va talabalar ilmiy faoliyatida innovatsiya, integratsiya va zamonaviy ta’lim muammolari: nazariya va amaliyot” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to’plami. I son (2026-yil, 1-aprel)

faoliyat sifatida namoyon bo’ladi. Mazkur jarayon tarixan shakllanib, bosqichma-bosqich rivojlanib kelgan bo’lib, unda bilishning turli darajalari muhim o’rin tutadi. Xususan, empirik va nazariy bilimlar ilmiy bilishning o’zaro uzviy bog’liq bo’lgan ikki asosiy darajasi sifatida qaraladi. Empirik darajada bilish bevosita kuzatish, tajriba va amaliy faoliyat orqali amalga oshiriladi, bunda tadqiqotchi voqelikni tashqi belgilar va konkret holatlar orqali idrok etadi. Shu jihatdan empirik bilimlar faktlarga asoslangan bo’lib, ular ilmiy izlanishlarning boshlang’ich nuqtasini tashkil etadi. Biroq ilmiy bilish faqat faktlarni yig’ish bilangina cheklanib qolmaydi, balki ularni umumlashtirish, tahlil qilish va nazariy jihatdan izohlashni ham talab etadi. Aynan shu ehtiyoj nazariy bilimlarning shakllanishiga olib keladi, bu esa ilmiy bilishning yanada chuqur va tizimli bosqichga ko’tarilishini ta’minlaydi.

Nazariy bilimlar empirik ma’lumotlarni mantiqiy qayta ishlash, ularni umumlashtirish va muayyan qonuniyatlar asosida tizimlashtirish natijasida yuzaga keladi. Bu bosqichda tadqiqotchi voqelikning mohiyatiga kirib borishga, uning ichki bog’lanishlari va rivojlanish qonuniyatlarini ochib berishga intiladi. Shuning uchun ham nazariy bilish abstrakt tafakkur, mantiqiy xulosa chiqarish va ilmiy model yaratish kabi murakkab intellektual jarayonlarni o’z ichiga oladi. Empirik va nazariy bilimlar o’zaro qarama-qarshi emas, aksincha, ular bir-birini to’ldiruvchi va rivojlantiruvchi bosqichlar sifatida namoyon bo’ladi: empirik ma’lumotlar nazariy umumlashtirish uchun asos bo’lsa, nazariy qarashlar esa yangi empirik tadqiqotlar yo’nalishini belgilab beradi. Shu nuqtai nazardan, ilmiy bilish darajalarini chuqur o’rganish nafaqat falsafiy jihatdan, balki amaliy ilmiy faoliyatni samarali tashkil etishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, zamonaviy ta’lim tizimida, jumladan, maktabgacha ta’lim sohasida ilmiy yondashuvni shakllantirishda empirik va nazariy bilimlarning o’zaro uyg’unligini anglash dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Ilmiy bilishning empirik darajasi tadqiqot faoliyatining dastlabki va muhim bosqichi sifatida namoyon bo’lib, u real voqelik bilan bevosita aloqadorlikda shakllanadi. Mazkur darajada bilim olish jarayoni asosan kuzatish, tajriba o’tkazish, o’lchash va taqqoslash kabi usullar orqali amalga oshiriladi, bunda tadqiqotchi obyektning tashqi belgilari va xususiyatlarini aniqlashga e’tibor qaratadi. Empirik bilimlar konkret faktlar, hodisalar va ularning o’zaro munosabatlarini qayd etish orqali to’planadi, shu sababli ular ilmiy tadqiqotning ishonchli va tekshiriladigan asosini tashkil etadi. Ayniqsa, maktabgacha ta’lim sohasida empirik yondashuv bolalarning rivojlanish jarayonini o’rganishda muhim ahamiyat kasb etadi, chunki bu bosqichda pedagogik kuzatuvlar, diagnostik metodlar va amaliy tajribalar orqali bola xulqi, tafakkuri va psixologik xususiyatlari haqida dastlabki ma’lumotlar yig’iladi. Biroq empirik darajadagi bilimlar alohida

“Yosh tadqiqotchilar va talabalar ilmiy faoliyatida innovatsiya, integratsiya va zamonaviy ta’lim muammolari: nazariya va amaliyot” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to’plami. I son (2026-yil, 1-aprel)

holda to’liq ilmiy xulosalar chiqarish uchun yetarli emas, chunki ular faqat yuzaki tasvir va tavsif bilan cheklanadi. Shu bois empirik ma’lumotlarni tizimlashtirish, ularni chuqur tahlil qilish va umumlashtirish zarurati yuzaga keladi, bu esa ilmiy bilishning keyingi — nazariy bosqichiga o’tishni taqozo etadi.

Nazariy bilish darajasi ilmiy tafakkurning yanada murakkab va yuqori bosqichi bo’lib, unda empirik ma’lumotlar asosida umumlashtirilgan ilmiy tushunchalar, kategoriyalar, gipotezalar va nazariyalar shakllantiriladi. Bu bosqichda tadqiqotchi alohida faktlar bilan cheklanib qolmasdan, ularning ichki mohiyatini ochishga, sabab-oqibat bog’lanishlarini aniqlashga va umumiy qonuniyatlarni ishlab chiqishga intiladi. Nazariy bilimlar abstrakt tafakkur mahsuli sifatida voqelikni chuqurroq anglash imkonini beradi hamda ilmiy tadqiqotning metodologik asosini yaratadi. Maktabgacha ta’lim kontekstida nazariy yondashuv bolalar rivojlanishining umumiy qonuniyatlarini aniqlash, ta’lim-tarbiya jarayonini ilmiy asosda tashkil etish va pedagogik texnologiyalarni takomillashtirishda muhim rol o’ynaydi. Shu bilan birga, nazariy bilimlar empirik tekshiruvlar orqali tasdiqlanishi yoki inkor etilishi zarurligi bilan ham ahamiyatlidir, chunki nazariya amaliyot bilan uyg’unlashgandagina o’zining haqiqiy ilmiy qiymatini namoyon etadi. Demak, nazariy daraja nafaqat mavjud bilimlarni tizimlashtiradi, balki yangi ilmiy g’oyalar va yo’nalishlarning shakllanishiga ham zamin yaratadi.

Empirik va nazariy bilimlarning o’zaro aloqadorligi ilmiy bilish jarayonining uzluksizligi va samaradorligini ta’minlovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Bu ikki daraja bir-biridan ajralgan holda emas, balki o’zaro ta’sir va uyg’unlikda rivojlanadi: empirik kuzatuvlar nazariy xulosalar uchun material bersa, nazariy qarashlar esa yangi empirik tadqiqotlar yo’nalishini belgilab beradi. Ayniqsa, zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda ushbu integratsiya yanada dolzarb bo’lib, kompleks yondashuvni talab etadi. Maktabgacha ta’lim tizimida ham empirik va nazariy bilimlarning uyg’unligi pedagogik faoliyat samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega, chunki amaliy kuzatuvlarga asoslanmagan nazariya samarasiz bo’lishi mumkin, nazariy asosga ega bo’lmagan amaliyot esa tizimsiz va tasodifiy xarakter kasb etadi. Shu sababli ilmiy bilish darajalarini o’zaro bog’liq holda o’rganish va qo’llash nafaqat ilmiy izlanishlar sifatini oshiradi, balki ta’lim jarayonini ilmiy asosda tashkil etishga xizmat qiladi. Bu esa o’z navbatida, ilm-fan va ta’lim integratsiyasini kuchaytirish, zamonaviy pedagogik yondashuvlarni rivojlantirish hamda kelajak avlodni har tomonlama barkamol etib tarbiyalashga zamin yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, ilmiy bilish darajalari sifatida empirik va nazariy bilimlarning o’zaro uyg’unligi har qanday ilmiy tadqiqotning mazmuni va sifatini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi, chunki empirik darajada to’plangan aniq va tekshiriladigan faktlar ilmiy